

InfoMigjorn

Butlletí digital
sobre llengua
catalana

Núm. 1.374
1r de maig del 2018

NÚMERO ESPECIAL DEDICAT A JOAN VALLS JORDÀ I A EL BORUM I ELS GOSPINS, D'EUGENI S. REIG

SUMARI

Presentació, per Jordi-Raül Verdú

- 1 a trentaqueté
- 2 androna
- 3 arrufar el melic
- 4 blau
- 5 borumballa
- 6 bufar en caldo gelat
- 7 carrera de món
- 8 cuscanelles
- 9 engaldir
- 10 esgoladora
- 11 fer-se malalt
- 12 gospí
- 13 menjar més que una revolta de riu
- 14 petiquerri
- 15 relaix

InfoMigjorn és un butlletí setmanal que recull informacions d'actualitat sobre llengua catalana.

ISSN 2462-7003 Elaborat i distribuït per la Xarxa de Mots

Subscripcions: <http://migjorn.cat/alta.php> Adreça de contacte: infomigjorn@migjorn.cat   @InfoMigjorn

Presentació

Jordi-Raül Verdú

Barrejant un poeta il·lustre, com Joan Valls; un lexicòleg de gran reconeixement i prestigi, docte en la matèria, com Eugeni S. Reig; i un contista, recopilador de rondalles i escriptor de llibres relacionats amb la natura, com un servidor, sembla un còctel de manífassers de les paraules, si més no, curios.

El poeta és un cercador de les paraules precises que descriuen el seu pensament i que, a més, han de rimar i despertar sentiments, albirar imatges i transmetre emocions. El lexicòleg, en canvi, té la seua mirada fixada en espigolar les paraules més genuïnes, les més oblidades o les que estan més deteriorades. Les despulla d'imperficcions i les preconitza, donant-les a conèixer a fi que brollen el seu mannà i es revaloritzen, desitjant que contagien, amb la seua efervescència ancestral, com més públic millor. El contista, comunicador i seductor d'un públic esfambrat de relats, estimula l'interés amb la seua veu i els seus gestos, encisa amb la mirada i els silencis i, sobretot, encaterina amb els mots i el contingut de la narració.

A tots tres els uneixen, sobretot, les paraules, que sempre busquen filar prim perquè el seu significat arribe, amb la màxima precisió al receptor, perquè aquest visualitze, de la manera més clara i immediata, la projecció visual que emana d'elles. A més, ens acobla, per damunt de tot, l'estima per la llengua, l'orgull de la nostra pròpia variant dialectal, el seu ús i, molt especialment, la seua preservació.

A *El borum i els gospins*, Eugeni S. Reig ha sabut, com un científic de laboratori, extraure aquelles mostres del lèxic de Joan Valls que més li han cridat l'atenció, bé pel seu significat, pel seu desús o, fins i tot, perquè no estan enregistrades en cap diccionari. Jo, com a alcoià que també sóc, igual que Joan Valls i Eugeni S. Reig, encara que un poc més jove, algunes d'elles no les he arribades a sentir, altres les conec i rarament les faig servir, i la majoria encara les empre en el meu parlar quotidià. Com a mestre, veig amb tristesa el que n'ha quedat en les noves generacions. Algunes, malauradament, pareixen paraules de mots encreuats, que només els més experts i erudits en el tema són capaços d'esbrinar.

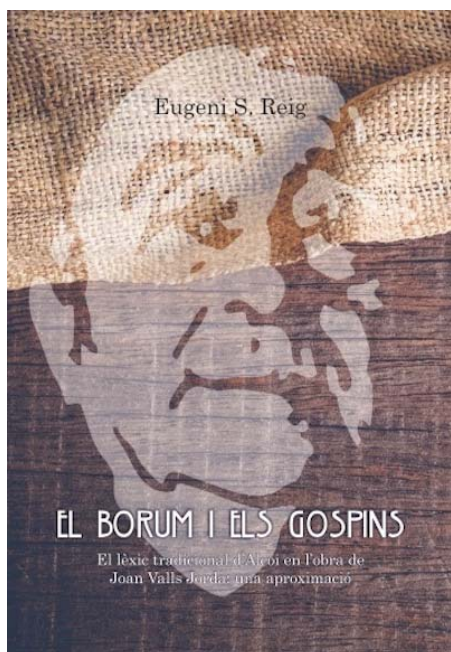
No sé si és *carrera de món* (7) que les joves generacions de valencians, que semblen *engaldir-se* (9) el món i sempre van *a trentaqueté* (1) els fa *cuscanelles* (8) la seua pròpia llengua i els seus orígens, o simplement no la consideren

com un *gospí* (12); o potser és la societat mateixa, que va *fent-se malalta* (11), *esgolant-se* (10) per una globalització *que menja més que una revolta de riu* (13); o tal volta són els propis governants i polítics que *arrufen el melic* (3) a la població emprant la llengua com a motiu de confrontació. En tot cas, sí que em queda clar amb el llibre d'Eugeni, *El borum i els gospels*, que si veiem el nostre major signe d'identitat, la llengua, com una *androna* (2) o una mera *borumballa* (5), el nostre futur immediat estarà *blau de fam* (4) i orfe d'identitat i d'orgull com a poble.

Tant de bo els valencians no *bufàrem tant en caldo gelat* (6) quan fem ús del castellà, i ens miràrem més el melic quan parlem en la nostra llengua. Tal volta no n'hi hauria tants que renegarien de la seua identitat, i la nostra interacció amb el castellà seria un *petiquerri* (14) i no un *relaix* (15) que els nostres avant-passats més immediats considerarien, sense cap mena de dubte, de pura ciència ficció.

Com més conec Eugeni S. Reig i la seua obra, i a autors que ens han precedit, com ara el poeta Joan Valls, més consciència prenc de la necessitat i de la urgència d'espellucar i de transmetre el nostre valuós llegat a les presents i futures generacions, perquè d'elles depén, sobretot, la genuïnitat de la nostra llengua i, segurament també, la seua pervivència.

Nota: Els números que apareixen a la vora de certes unitats lèxiques corresponen a algunes de les entrades del llibre reproduïdes en aquest monogràfic.

Eugeni S. Reig

El borum i els gospels. El lèxic tradicional d'Alcoi en l'obra de Joan Valls Jordà: una aproximació

Ajuntament d'Alcoi, 2017

Publicat amb motiu de l'any Joan Valls

200 pàgines · 20 euros

1 a trentaqueté

Molt de pressa, a tota velocitat.

Podem dir, per exemple: «Fill meu, sempre vas a trentaqueté. Pren-te les coses amb tranquil·litat, perquè sinó et faràs malalt.»

Joan Valls utilitza aquesta expressió en la seua poesia festiva. En el poemeta «Llàgrimes de melodrama», publicat el dimarts 23 de juliol de 1963 i que també podem trobar en el llibre *Cent serafins* (pàg. 17), llegim:

El melodrama deté
el respir cada minut
i el cor, del tot commogut,
funciona a trentaqueté.

En la *Cançó de Serafí*, titulada «L'amor pel carrer», publicada el dissabte 10 d'octubre de 1970, va escriure:

L'enamorament ressolla
i la poma s'amanolla
com en el Gènesi antic.
Cupido ja no es reté
i tot va a trentaqueté
entre la xica i el xic.

En la *Cançó de Serafí*, titulada «De festa en festa», del dimarts 11 de gener de 1972, podem llegir:

Després venen les rostides:
Sant Antoni del Porquet
—graella ben abastida—
i Sant Vicent Màrtir, fets
de tradicions que han minvat,
però que fan que les dents
funcionen triturant xulles
de moltó a trentaqueté.

Recorde que, en certa ocasió, em va comentar Joan Valls que l'expressió *anar a trentaqueté* s'havia originat a començaments del segle XX quan els automòbils podien córrer, com a màxim, a trenta quilòmetres per hora. *Anar a trentaqueté* significa, em deia, anar a trenta quilòmetres per hora que té el cotxe, que són tots els que té, perquè ja no en té més. Aquesta teoria etimològica de Joan Valls la recull el lingüista alcoià Jordi Colomina i Castanyer en el

seu llibre *Els valencians i la llengua normativa* (Alacant, 1995), on ens diu que a ell li l'ha comunicada Josep Tormo Colomina. En el llibre citat (pàg. 195) podem llegir: «Segons el parer del mateix Joan Valls aquest modisme s'hauria creat a la primeria de segle i fóra paral·lel al nostre “a cent per hora”: en aquell temps els automòbils quan corrien al màxim agafaven els trenta km/h, i anaven, doncs, “als trenta-que-tenien”; de *anar als trenta-que-té* s'hauria passat a *anar a trenta-que-té*. Però a mi em sembla més probable que siga alteració de *anar a trenta-quatrè*.»

La locució *a trentaqueté* la coneixem tots els alcoians. És una expressió que s'ha usat moltíssim a Alcoi, però és d'aquelles coses que, no se sap molt bé per quin motiu, un bon dia deixen de dir-se. Jo, que al llarg de la meua vida l'havia sentida a bondó, quan la vaig llegir en el llibre de Jordi Colomina, en els darrers dies de l'any 1999, em va produir la sensació que tenim tots quan ens trobem un conegut que fa molt de temps que no veiem, una sensació de sorpresa i alegria, tot a la volta. Quan, un poc més avant, vaig tindre el gust de conèixer personalment el professor Jordi Colomina, li vaig preguntar per què considerava ell que era més probable que la locució fóra una alteració d'*anar a trenta-quatrè*. Em va dir que *trenta-quatrè* és la denominació d'una classe de fil i que pensava que la locució podia haver-se originat en l'argot del tèxtil alcoià. Jo, amb intenció d'aclarir la qüestió, em vaig permetre escriure el 3 de març del 2000 una carta a l'enginyer alcoià Roberto García Payá, gran coneixedor de la indústria tèxtil, per a demanar-li el seu parer. Va tindre l'amabilitat de respondre'm el 8 del mateix mes i aquesta és la seua contestació: «Respecto a la duda que me planteas en la tuya del pasado 3 del corriente mes, he de decirte que estoy con Joan Valls respecto a lo que parece significar *anar a trentaqueté*. Textilmente no encuentro explicación plausible, ya que el *trentaquatré* significa categóricamente que la cuenta de urdimbre de un tejido es, en todo su ancho, de 3.400 hilos, ya que por aquí se dice, aunque cada vez menos, la densidad del tejido por urdimbre, nombrándola por lo que se denominan centenas, por ejemplo: *catorzés* serían 14 x 100 = 1.400 hilos, *vintés* serían 20 x 100 = 2.000 hilos y *trentaquatrés* serían 34 x 100 = 3.400 hilos. Lo anterior viene recogido, de antiguo, en los libros de la Bolla y en Pragmáticas Reales».

Pense que l'explicació etimològica de Joan Valls té més probabilitats de ser verídica que la proposta del professor Colomina. De tota manera, tinc els meus dubtes, ja que pense que, si s'haguera originat com deia Valls, seria més lògic que diguérem *a trentaquenté* en lloc de dir *a trentaqueté*.

Equivalents d'aquesta expressió usats pels valencians són: a cent per hora, a tota castanya, a tota paleta, a tota velocitat, a tota virolla.

La llengua estàndard sol emprar: a brida abatuda, a cent per hora, a rem i vela, a tot drap, a tot estrop, a tot gas, a tot past, a tot rem, a tot vent, a tota brida, a tota castanya, a tota màquina, a tota marxa, a tota pastilla, a tota velocitat.

El DIEC2 no recull l'expressió *a trentaqueté*.

El DNV de l'AVL no recull l'expressió *a trentaqueté*.

2 androna

Conducte per on circulen les aigües fecals i l'aigua de pluja d'una població.

En el poema «Nocturn del vell carrer» de Joan Valls llegim:

A l'arc de l'antigalla
de l'obscur carrer
l'androna regalla,
Portal de Riquer [...]

A Alcoi, l'únic significat que conec de la paraula *androna* és el que he definit i amb eixe significat l'usa Joan Valls. En altres poblacions valencianes nord-meridionals *androna* significa 'conducte subterrani d'aigua'. No cal que siguen aigües fecals, pot ser aigua per a regar, per exemple. En la llista Migjorn (llista de debat en internet sobre llengua catalana) vàrem parlar del mot *androna* del 4 al 7 de maig del 2011. Àngel Alexandre, de Simat de la Valldigna, en un missatge enviat el 5 de maig escrivia: «Per a mi, una androna és un conducte subterrani que connecta dos séquies, és a dir, quan una séquia ha de passar una carretera o qualsevol altre obstacle per sota.» Amb aquest significat trobem la paraula *androna* en la novel·la *Temps de batuda* d'Enric Valor i Vives. Escriu Enric Valor: «Però ja dic, aquella nit no les va fer davallar-hi, entre altres raons perquè podia saltar-los una rata grossa de l'androna que donava a l'hort.»

Però no únicament a Alcoi una androna és una claveguera. El novel·lista otosí Joan Olivares Alfonso va enviar a la llista Migjorn el 5 de maig del 2011 un missatge en el qual deia: «Al meu poble (Otos, la Vall d'Albaida) és un mot ben viu en el sentit de claveguera. També hi ha una partida de camp que es diu l'Androna amb un despoblat de sis o set cases conegut com les casetes de l'Androna.»

Hi ha un sainet fester del escriptor alcoià Armando Santacreu titulat *Nou cadires i una androna*.

L'escriptor suecà Josep Franco empra la paraula *androna* amb el significat ací definit en la seua novel·la *Això és llarg de contar* a on podem llegir:

[...] hi havia dies que venia a buscar ta tia amb un nas més roig que una tomata i amb uns ulls llents que no podia ni obrir-los. A voltes, la mare no t'exagera, la boca li feia olor d'androna...

El DIEC2 no recull aquesta accepció de la paraula *androna*.

El DNV de l'AVL inclou l'entrada *androna* amb cinc accepcions, la primera és: «conduïda subterrània per on s'escorren les aigües residuals».

3 arrufar el melic

Fer perdre el coratge (a algú), intimidar-lo, acovardir-lo.

En la *Cançó de Serafí* del dimarts 21 de desembre de 1971, titulada «Villancet d'humilitat», va escriure Joan Valls:

No obstant li done les gràcies
a la providència i dic
enmig de tantes desgràcies
que el món patix, les fal·làcies
no m'arrufen el melic.

Arrufar-se-li el melic (a algú) significa, lògicament, *acovardir-se*.

En la novel·la *A la contra*, de Francesc Gisbert, trobem:

Els he amenaçat d'enviar-los la guàrdia civil i traure'ls a cops de baqueta. Però als torracastanyes no se'ls arrufa el melic, no, i em boicotegen sempre que poden. Fan pintades a les oficines dels meus bancs, em tiren ous i tomaques als actes públics!

En la rondalla «Don Joan de la Panarra» d'Enric Valor llegim:

Que era valent! Ni el cor li feia trac, ni se li arrufava el melic.

El DIEC2 no recull l'expressió *arrufar el melic*.

El DNV de l'AVL no recull l'expressió *arrufar el melic*.

4 blau

Vocable que s'usa com a ponderatiu i així podem dir:

- Blau de fam Es diu de qui té moltíssima fam.
- Blau de son Es diu de qui té moltíssima son.
- Blau de fred Es diu de qui té moltíssim fred.
- Blau de bulla Es diu de qui riu molt i molt a gust, amb moltes ganes.
De qui es bada de riure.
- Blau de riure Es diu de qui riu molt i molt a gust, amb moltes ganes.
De qui es bada de riure.
- Fer blau (a algú) Pegar-li una bona palissa.

És molt emprada la frase feta «blau de verga i sense milotxa» que s'aplica a qui, no sols no aconseguix allò que pretén, sinó que damunt ix escarmentat de l'intent.

En la *Cançó de Serafí* del dimarts 5 de gener de 1971, titulada «Enyorances», que també podem trobar en el llibre *Cent serafins* (pàg. 91), llegim:

Aquell any els Reis venien
a peu i sense camells.
Una copiosa nevada
de dos pams en el carrer
va obligar als tres monarques
a fer ruta de romers
i, complidors, vindre a Alcoi
blaus de fam i blaus de fred.

L'escriptor i gramàtic Enric Valor i Vives també empra aquestes expressions en la seua prosa literària. En la rondalla «Esclafamuntanyes» llegim:

–Açò s'ha acabat, xiquets –que va començar Bartomeu amb una veu solemne–. Estem blaus de fam i morats de fred. D'avui en avant farem cries pels pobles i masos de la contrada a fi de donar compte dels nous oficis que tindrem.

En la rondalla «El xiquet que va nàixer de peus» trobem:

Bernadet, fet puça, estava blau de riure i no perdia punt.

I en la rondalla «L'amor de les tres taronges» llegim:

El príncep, a primeries, no en féu massa cas; però, a poc a poc, s'interessà per la gràcia i l'espontaneïtat popular, per l'humor heroic que malgastava la pobresa, i, darrerament, en moltes ocasions, es feia blau de riure.

El DIEC2 no recull aquest ús de la paraula *blau*.

El DNV de l'AVL arreplega, en l'entrada *blau*, la locució verbal *estar blau* que definix de la manera següent: «Tindre moltes ganes de satisfer una necessitat fisiològica. *Estar blau de set, de son, de fred*».

5 borumballa

Llenca fina i generalment enrotllada en espiral que s'obté quan es treballa la fusta amb determinades ferramentes, com ara fent punta a una llapissera amb la maquineta o passant la plana o la garlopa per una peça de fusta amb la finalitat d'allisar-la.

El vocable *borumballa* –junt amb les seues variants formals *barumballa*, *barumballa*, *borrumballa* i *burumballa*– és el que utilitzem la majoria dels valencians. També usem la denominació *caragol de fuster*.

En el poema «Escena teologal» de Joan Valls podem llegir:

Cal, doncs, descarregar la consciència.
De ferritja, de pinyol, de borumballa,
del que siga.
La qüestió és humilitzar-se,
capir l'anagrama que cega:
misteri de l'Alfa i l'Omega,
car l'orde del dia diu:
amb salms a l'harmòni salveu
la idea massissa de Déu.

Aquest mot l'empren la majoria d'autors valencians.

En la novel·la *El desig dels dies* de Joan Francesc Mira trobem el fragment següent en el qual apareixen juntes les paraules *encenalls* i *borumballa*:

Ja sé, però, que mai no gosaré posar les mans en aquesta empresa impossible, perquè sóc massa feble, jo i tots, un per un i sumats, encenalls, borumballa, primaris i emotius, sempre Pensat i mai no Fet.

Cal aclarir que la immensa majoria de valencians donem el nom d'*encenalls* no sols a les borumballes, sinó a tot allò que es crema amb molta facilitat i que, per consegüent, pot aprofitar per a encendre el foc, com ara palla, branquillons, etc.

El DIEC2 recull la paraula *borumballa* que remet a *encenall*.

El DNV de l'AVL recull la paraula *borumballa* com a entrada principal. En l'entrada *encenall*, la segona accepció remet a *borumballa*.

NOTA: El poema «Escena teologal» forma part del poemari *Posicions terrenals*. Podem trobar-lo en *Obra Poètica* de Joan Valls Jordà (Instituto de Estudios Alicantinos, Alacant, 1981, pàg. 351).

6 bufar en caldo gelat

1) Fer ostentació de riquesa, de poder, de títols, de propietats, etc., fins i tot exagerant o falsejant la realitat, aparentant que es té el que no es té. Gloriejar-se de les pròpies qualitats o dels propis mèrits, exagerant-los i atribuint-se'n de falsos. Donar-se importància, donar-se olla. Presumir d'allò que no es té. Podem dir, per exemple:

- Ad eixos els agrada molt bufar en caldo gelat.
- Sí, tenen molta terra en l'Havana.

En la *Cançó de Serafí* del dijous 14 de setembre de 1972, titulada «Tres cabdells», que també podem trobar en el llibre *Cent serafins* (pàg. 126), llegim:

Així és molta humanitat
que entre bambolla i fumera
sol, per falta de mollera,
bufar en caldo gelat.

En la novel·la *En blanc i negre* de l'escriptor gandienc Rafa Gomar podem llegir:

Estàvem convençuts que només ens ho deia per fer-se la interessant i que el seu fill destacara de la resta dels xiquets del carrer. Li agradava bufar en caldo gelat i mirava els altres per damunt del muscle.

La immensa majoria dels valencians usem habitualment l'adjectiu *gelat* amb el significat de *fred*. En el cas que ens ocupa el significat de la paraula *gelat* és, exactament, 'a la temperatura ambient'. *Bufar en caldo gelat* significa 'bufar en un plat de brou que està a la temperatura ambient a fi que els altres creguen que està calent', és a dir, 'fer creure que les coses són d'una manera quan en realitat són d'una altra de ben diferent'.

L'autor valencià Eduard Escalante Mateu va escriure un joguet còmic en vers titulat *Bufar en caldo gelat* que va estrenar a València l'any 1869.

Equivalents d'aquesta expressió, en aquesta accepció, usats pels valencians són: bufar, donar-se olla, tirar-se befes, traure el flato, traure el rot.

La llengua estàndard sol emprar els verbs o sintagmes verbals equivalents: blasonar, fer els gegants, fer ufana, vanar-se, vantar-se

2) Esforçar-se a assolir una cosa que és impossible d'aconseguir.

El *Diccionari català-valencià-balear*, en l'entrada *caldo*, arreplega aquesta expressió en aquesta accepció i diu: «*Bufar en caldo gelat*: esforçar-se inútilment.»

El DIEC2 no recull l'expressió *bufar en caldo gelat*.

El DNV de l'AVL sí que arreplega l'expressió *bufar en caldo gelat*. La trobem en l'entrada *caldo* amb la definició «esforçar-se inútilment». Com veiem, no arreplega la primera accepció ací definida que és la més usada pels valencians i es limita només a copiar el que diu el DCVB.

7 carrera de món

Coses que passen en la vida i que no es poden evitar. Llei de vida.

Podem dir, per exemple: «Clar, i els xics es faran fadrins, es casaran i se n'aniran de casa. ¿Què vols que li fem? És carrera de món.»

Aquesta expressió és d'us habitual en el parlar d'Alcoi. En el poema «La felicitat frontera» de Joan Valls podem llegir:

La collita no deixa
d'ésser humana,
rectilínia.
Hi és el retrobament de l'alta lògica
i el dictamen pacífic de la saba.
Carrera de món,
marxa de carn,
suor i grapa
lluïta lluitant.

En la novel·la *Tota d'un glop* de l'escriptor catarrógí Pasqual Alapont Ramon llegim:

—Això és carrera de món —va començar a dir. Mirava de calmar Pilar, però sobretot no volia quedar-se sol, i s'aferrava al telèfon com si li haguera de donar la vida—.

En *La melodia del desig* de Ferran Garcia-Oliver trobem:

- Comence a fer-me vella. Em canse més prompte de fer les coses.
- Ai, filla meua, això és carrera de món.
- Em fa ràbia.

El DIEC2 no recull l'expressió *carrera de món*.

El DNV de l'AVL no recull l'expressió *carrera de món*.

NOTA: El poema «La felicitat frontera» forma part del poemari *Posicions terrenals*. Podem trobar-lo en *Obra Poètica* de Joan Valls Jordà (Instituto de Estudios Alicantinos, Alacant, 1981, pàgs. 354 i 355)

8 cuscanelles

Sensació experimentada en algunes parts del cos, especialment les plantes dels peus, les aixelles i la part anterior del coll, quan són lleugerament estimulades pel tacte, que provoca la rialla i que, en cas d'insistir molt, produïx convulsions de tipus nerviós.

Podem dir, per exemple: «¡Ai, no em toques que em fas cuscanelles!»

En la *Cançó de Serafí* del dimarts 9 de maig de 1972, titulada «Les visites a la lluna», llegim:

Si no obrin més portelles
al satèl·lit germanet
només vorem que li han fet
unes quantes cuscanelles.

En la novel·la *Alcoi-Nova York* d'Isabel-Clara Simó trobem:

Em féu un altre bes a la panxa i això em va fer cuscanelles i em va donar una escalforeta agradable.

I en la mateixa novel·la, una mica més avant:

Després del partit, em comprava un gelat enorme, en una copa alta, com una tulipa, i jo intentava xarrupar-lo fins al final, amb una palla que em feia cuscanelles al paladar.

Hi ha l'expressió *buscar les cuscanelles* (a algú) que significa 'investigar les errades, les equivocacions, les coses mal fetes, el comportament incorrecte en un afer determinat, etc., a fi de donar-ho a conèixer amb la intenció d'averگونyir-lo, de demanar-li responsabilitats o d'obligar-lo a rectificar'.

En l'obra teatral *El crit de la festa* de Joan Valls Jordà (*Sainets alcoians*, p. 290-291), el personatge anomenat Tona diu:

[...] un clarinet o un trombó
toca en conjunt i allí es mescla
lo individual en banda
d'harmoniosa convivència:
si a algú l'ix un petiquerri,
sempre el conjunt li l'ofega,
però un pintor és soliste
i si ho fa mal, ¡mare meua!,
li busquen les cuscanelles
i el frigen en tomaqueta.

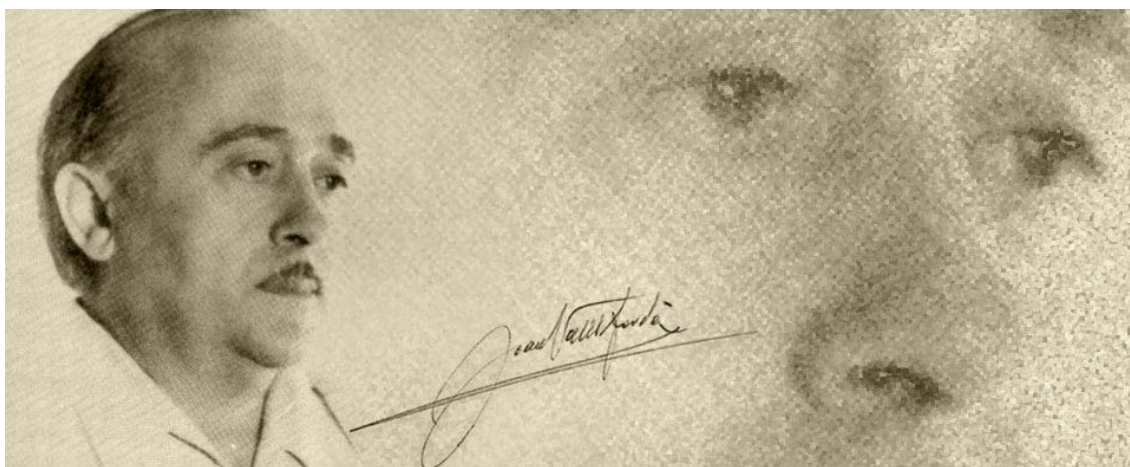
Els valencians usem, a més de *cuscanelles*, els mots *cosconelles*, *casconelles*, *cosquerelles*, *cosquelles*, *cusquelles* i *sorelles*. Al Maestrat i als Ports de Morella diuen *cossinogues* i a Vinaròs *cassònigues*. En alguns llocs s'usen aquests mots exclusivament en diminutiu. Així, per exemple, a Banyeres de Mariola diuen habitualment *cusquelletes*.

Cuscanelles és la forma que es diu a Alcoi, a on no s'emptra cap altra variant.

Joan Coromines arreplega la forma *cuscanelles* en el seu DECat (VI,476a58) i diu que l'ha trobada en Joaquim Martí i Gadea i en les *Canyissaes*.

El DIEC2 té l'entrada *cuscanelles* que remet a *pessigolles*.

El DNV de l'AVL té l'entrada *cuscanelles* que remet a *cosquerelles*.

► Joan Valls Jordà

9 engaldir

Menjar amb avidesa.

Podem dir, per exemple: «És que el gosset este s'ho engaldix tot en un obrir i tancar d'ulls. S'ho engul sencer, sense mastegar-ho. Mira, u que li'n done: tot cap a dins.»

En la *Cançó de Serafí* del dimarts 22 d'octubre de 1968, trobem:

Hi haurà pugilat de cotos
arbitrats i dirigits
per mestres en este joc
on es beu i s'engaldix.

En la *Cançó de Serafí* del dissabte 19 d'abril de 1975, titulada «Del folklore fester», darrer *serafí* dels 500 que va publicar Valls en *Ciudad* –el periòdic d'Alcoi–, podem llegir:

Folklore d'olla de músic
que ja va disminuint,
perquè eixe plat de calent,
encara que és exquisit,
a molts resulta pesat,
intolerable, excessiu,
i més quan hi ha eixa costum
d'engaldir-lo per la nit,
nit llarga en la que es prepara
l'alba més bella d'abril.

L'escriptor castellanenc Josep Pascual Tirado usa a bondó el verb *engaldir*. En la seua obra *De la meua garbera* trobem formes verbals d'*engaldir* en quinze ocasions. En posaré només un parell d'exemples. En la narració curta «Dumenge de la rosa» podem llegir:

Les copes van arremullant la coca i les pastes que engaldixen los fadrins [...].

I en la narració «Del mestre sangrador i los teuladins golafres» trobem:

–¡Malastrucs, golafres, que us engaldu totes les barbes i sangries de tot l'any! ¿Qui vos ha dit l'amagatall? ¡Guilopos, més que guilopos! ¿Com ne sou tants en lo món?

En la rondalla «La mare dels peixos» d'Enric Valor llegim:

La dona es menjà, sopant, el cap del monstre ben adobat en un suquet de pebrera i tomaca; la gossa es va engaldir cru el seu i el trobà com la bresca; l'egua se l'hagué d'empassar molt dificultosament i a petits bocins que li mesclaren amb la palla, les garrofes i les safanòries.

En la rondalla «El pollastre de festes», d'Enric Valor trobem:

“Ai, filla, i quant de pot”, es digué; i la boca se li feia aigua de pensar en el fart de caramels que anava a engaldir-se, cosa que li empréstava coratge per a sostenir-se allà dalt fent tentines i a punt de pegar un bac.

En la rondalla «Història d'un mig pollastre», també d'Enric Valor llegim:

I quan es va cansar d'engaldir-ne, trencà el filat i va pegar a fugir.

En el glossari que hi ha al final dels llibres trobem: «*engaldir*. Menjar engolint desmesuradament.»

En el DCVB, en l'entrada *engaldir*, diu: «Engolir, menjar desmesuradament (Cast., Val., Al.); cast. *tragar*, *engullir*. Me vaig engaldir huit quiqueretes de chocolate en bescuit, Guinot Capolls 66. Els tords que s'havia engaldit la molt llépola de Catalina, Bol. Dim. 144.»

Joaquim Martí Mestre arreplega aquest verb en el seu *Diccionari històric del valencià col·loquial* (segles XVII, XVIII i XIX).

Joan Coromines en el seu DECat (IV, 283a59) diu: «GaGirona en el seu *Vocab. del Maestrat*: “*galdir*: engolir, tragar; ho diuen del menjar ab ànsia o de menjar molt: *en dos tenallades se ho ha galdit!*”, Maestrat, Plana, Alcatén, València, i en la variant *engaldir* (compromís amb *engolir*) a Vinaròs, Tortosa, Rib. d'Ebre i Solsona; “...radiant lo cavaller! / ab los ulls se'l galdixen les donzelles...”, Seidia (24,281); d'ací *galduf* i *galldirot*, que recull Sanelo com a equivalents de *galafre* “glotón, f° 5, junt amb *engaldir* “engullir”. En això hi ha sens dubte encreuament de *gaudir* amb *engolir*, no sense però alguna contribució de *GOLAFRE* i *GLATIR*.» I en el mateix DECat, més avant (IV, 548b29), diu: «En lloc d'*engolir* s'ha usat *engaldir* en algunes varietats valencianes: ja registrat per Sanelo (“engullir” f° 149) i Lamarca (“engullir, embaular”); i avui en un escriptor de la Plana: “pos, al refresc vaig anar, sempre davant de tots: me vaig *engaldir* huit quiqueretes de chacolata en bescuit i mostatxons”, Guinot (*Escenes castellonenques*, 68): degueren confluïr-hi *glatir* / *englotir* (cf. men. *englatir*) i *gaudir*.»

En el llibre *El valencià de la Marina Baixa* de Jordi Colomina diu: «*engaldir* ‘fartar, menjar molt’ (Tàrbena, Altea). També en val. central: ja en 1764 l'arreplega CROs *engaldir* ‘engullir’; “*engaldir-se pans morenos*” (1846, *Pillo Benef*, 38); Escrig: *engaldir* ‘engullir, embaular, embuchar, embutir, por tragar o comer

mucho'; "m'estaba el pienso *engaldint* (JBalader, *Hostes*, p. 148; un altre ex. p. 112). A Massalcoreig, Tortosa i Benassal *galdir* 'gaudir, fer un ús profitós d'una cosa'. Aquest (*en*)*galdir* és sense dubtes una ultracorrecció de *gaudir* (cf. *galta*, *raïl*, *delme* < *gauta*, *raïu*, *deume*).»

Segons va informar Joan-Carles Martí en un missatge enviat a la llista Migjorn el dissabte 9 d'agost del 2008, el verb *engaldir* és d'ús habitual en el parlar tradicional d'Elx.

Conec el verb *engaldir* del meu parlar d'Alcoi, el que vaig rebre per tradició oral quan era petit. És un verb que he sentit usar moltes vegades als meus pares, oncles, avis i altres membres de la meua família. Em resulta sorprenent que Jordi Colomina que, com jo, és alcoià, no mencione que el verb *engaldir* també s'usa a Alcoi.

El DIEC2 no recull el verb *engaldir*.

El DNV de l'AVL sí que recull el verb *engaldir*.

10 esgoladora

Objecte de metall o de plàstic dur consistent en un pla inclinat pel qual els xiquets s'esgolen, és a dir, s'hi deixen anar cap avall lliscant. Aquest artefacte es col·loca en els parcs infantils dels jardins de les ciutats a fi que els xiquets juguen.

En la *Cançó de Serafí* del dimarts 6 de juny de 1972, titulada «Elogi a la Glorietta», llegim:

En el parc juguen els xics:
esgoladora lluenta,
baldadora equilibrada,
gronxadors de cadeneta [...]

El DIEC2 no recull el mot *esgoladora*.

El DNV de l'AVL recull *esgoladora* que remet a *tobogan*.

11 fer-se malalt

Contraure una malaltia, emmalaltir. Exemples:

Em vaig fer malalt de menjar-me el pastís aquell. Però ben malalt, ¿eh?
Em pensava que no ho contava.

No, això no m'ho digues. Em faig malalt de saber eixes coses. M'estime
més no saber-ho, de veritat.

Però ¿com vols ser metge si només de vore la sang et fas malalt?

La pobra gosseta s'ha fet malalteta i em pense que es morirà.

En la *Cançó de Serafí*, titulada «Notòria deficiència», publicada el dijous 20 de gener de 1972, va escriure Valls:

De lo contrari el pacient
potser es duplicarà,
fent-se malalt el que compra
rabiosament contrariat
per les enormes distàncies
que dramatitzen el cas.

L'escriptor i gramàtic Enric Valor i Vives usa aquesta expressió en la seua prosa literària. En la novel·la *L'ambició d'Aleix* trobem:

–Ets al meu càrrec –va explicar ella–. Descansa, compleix. Què em diria
ta mare si per la meua permissivitat et tornasses a fer malalt?

En la novel·la *Sense la terra promesa*, d'Enric Valor, podem llegir:

–Diu que tingué anys de sort –explicà Monlió–, però que després es féu
malalt i s'hi gastà molt, i per fi sembla que en un robatori que li feren en
la mina volaren tots els seus miserables estalvis. Desastres, que n'hi ha
molts!

En la novel·la *Temps de batuda*, també d'Enric Valor, trobem:

–Es farà malalt –se'n preocupava la mare al saber-ho.

En la rondalla «Els guants de la felicitat», del mateix autor, podem llegir:

–Ja el trobareu, senyor... això no té remei! ¡No us feu malalt, per l'amor
de Déu!

En la rondalla «El xiquet que va nàixer de peus», també d'Enric Valor, diu:

–Viure junts i en llibertat... si tu, Bernadet, vas a l'infern i em portes els
tres cabells d'or del dimoni.

La reina, que li estava al costat, va saltar tota despectiva:

–Una altra te’n contaré que et faré riure... I per a què els vols, els tres cabells d’or?

–Diuen que qui els tinga –va argumentar el Rei– no es farà malalt mai.

Enric Valor, en la rondalla «El ferrer de Bèlgida», escriu:

I Toni, com la seua muller, es feren molt vellets, i va arribar, pel seu curs natural, que el ferrer es féu malalt de deveres per a morir-se.

I en la rondalla «El castell d’Entorn i no Entorn», també de l’escriptor de Castella, llegim:

Allí es va fer malalta de contemplar tants de rastres de cuixots penjats i dotzenes de dotzenes de llonganisses i salsitxes i moixames i alls per centenars de forcs, i serres de pans de blat i de patates i verdures de tota classe i de les viandes més savoroses i menys imaginables.

Enric Valor també emprà l’expressió *fer-se malaltós*. En la rondalla «Abella» trobem:

Però la tristor de Jaumet anava en augment. No menjava com cal, passava les nits en clar i es va fer tan malaltós, que un bon dia no es va poder alçar.

La locució *fer-se malalt* per a expressar el concepte d’agafar una malaltia, és d’ús habitual a Alcoi. Trobe lamentable i em fa molta pena veure que quasi tots els nostres escriptors giren l’esquena a aquesta expressió tan bonica i tan genuïnament valenciana i escriuen sempre *caure malalt* o *posar-se malalt*, exactament igual com fa el castellà. Cal aclarir que els nostres clàssics usaven sempre el verb *emmalaltir*, cosa que continua fent-se a Mallorca. La locució *caure malalt* ja la trobem al segle XV en el *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve. Però *fer-se malalt* és una expressió creada per l’enginy del poble valencià que les altres llengües no tenen. És nostra i ben nostra.

El DIEC2 no arreplega l’expressió *fer-se malalt*. Sí que recull *caure malalt* que definix així: «posar-se malalt». L’expressió «posar-se malalt» és un castellanisme completament innecessari. Haurien de substituir-lo per «emmalaltir».

El DNV de l’AVL no arreplega l’expressió *fer-se malalt*. Tampoc recull *caure malalt*.

Trobe molt lamentable que es margine una expressió tan nostra com *fer-se malalt*.

12 gospí

Nom que reben diverses plantes de la família de les umbel·líferes, presents com a males herbes en els camps de cereals i que tenen els fruits coberts de punxes, la més coneguda de les quals és la que rep la denominació científica de *Caucalis platycarpus* L.

El nom de *gospí* s'aplica també al fruit punxós d'aquestes plantes que, si es reballa contra la roba, s'enganxa i costa de llevar.

► *Caucalis platycarpus* L. (César Fernández González)

En la *Cançó de Serafí* del dimarts 29 d'octubre de 1968, va escriure Joan Valls:

Són ja moltes les derrotes
del Deportiu Alcoià,
el qual sembla que no està
pel magre de les pilotes.
Si li piquen els gospins
d'una arrogant ambició,
el resultat és ploró
siga fora o siga dins.

Tenim la dita alcoiana «quan el cuquet està dins, pica molt més que els gospins», que ens diu molt clarament que, quan tenim una afició, una il·lusió, una inclinació, una passió, un afany, una fal·lera per alguna cosa, hi ha quelcom dins de nosaltres que ens punxa, ens esperona, ens espenta a fer coses relacionades amb eixa cosa.

Eixa dita la fa servir Joan Valls Jordà en la seua obra teatral en un acte *El crit de la festa* (*Sainets alcoians*, pàg. 316) quan dos personatges parlen de l'afició obsessiva que té un tercer personatge per la pintura. Un dels personatges, Martina, comença la dita dient: «Quan el cuquet està dins...», i l'altre, Tona, l'acaba dient: «...pica molt més que els gospins».

La paraula *gospí* és d'us habitual a Alcoi.

El fet de practicar una aficció regularment s'anomena *matar el cuquet*.

Podem dir, per exemple: «Jo totes les nits vaig una horeta a la banda a tocar el clarinet per a matar el cuquet. Si no vaig, és com si no haguera sopat.»

Els valencians també emprem la variant formal *cospí*.

La llengua estàndard acostuma a denominar les plantes descrites amb la paraula *cadells*.

El DIEC2 no recull la paraula *gospí*.

El DNV de l'AVL no recull la paraula *gospí*.

13 menjar més que una revolta de riu

Menjar molt, ser molt menjador.

En la *Cançó de Serafí* del dimarts 17 de juliol de 1973, titulada «Vacances en un poblet», que també podem trobar en el llibre *Cent serafins* (pàg. 138), llegim:

El marit és molt actiu,
la muller, dona de pes,
i els quatre fills mengen més
que una revolta de riu.

Aquesta expressió l'usa l'escriptora Encarna Sant-Celoni i Verger en la seua prosa literària. En la novel·la *Al cor, la quimereta* podem llegir:

Encara que no es pot dir tampoc que jo no haja sigut afortunada amb el marit que a mi em va tocar, perquè, gràcies a Déu!, a part de l'úlcerà – que, de tant en tant, li fa la guitza –, no m'ha caigut quasi mai malalt; menjar, menja més que una revolta de riu, i de tot –unes platerades que no sé a on se les fica–; treballar, de sol a sol i de mala manera [...]

Jordi Raül Verdú en *La velleta refranyera* escriu:

–Mengeu més que una revolta de riu. Heu fet com el porquet de sant Antoni, us ho heu menjat tot.

En el llibre *Rondalles populars valencianes: antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, edició a cura de Rafael Beltran, llegim:

No cal dir-ho: el gegant menjava més que una revolta de riu.

El DIEC2 no recull l'expressió *menjar més que una revolta de riu*.

El DNV de l'AVL sí que recull l'expressió *menjar més que una revolta de riu*.

14 petiquerri (petiterri)

Errada de poca importància.

En l'obra teatral *El crit de la festa*, de Joan Valls Jordà (*Sainets alcoians*, pàg. 290-291), el personatge anomenat Tona diu:

[...] un clarinet o un trombó
toca en conjunt i allí es mescla
lo individual en banda
d'harmoniosa convivència:
si a algú l'ix un petiquerri,
sempre el conjunt li l'ofega,
però un pintor és soliste
i si ho fa mal, ¡mare meua!,
li busquen les cuscanelles
i el frigen en tomaqueta.

La paraula *petiquerri*, que forma part del parlar tradicional d'Alcoi, és una deformació de *petiterri*, variant formal que recorde haver sentit dir moltes voltes a mon pare, que tenia costum d'usar-la.

Podem dir, per exemple: «Vés molt en l'erta i no t'enganyes que, a voltes, els petiterris allancen a perdre una faena que ha costat moltes hores de fer.»

La paraula *petiterri* naix de l'aglutinació de 'petit erro', amb el canvi de la *o* per una *i* a fi de reforçar la idea de 'cosa menuda'. *Erro* (derivat d'*errar*) és un de-verbal relativament recent, com ho són *desterro* (de *desterrar*), *enterro* (d'*enterrar*) o *esbarjo* (d'*esbargir*).

La terminació en *-erri* (amb *e* doble oberta) no és estranya a la nostra llengua. Tenim paraules com ara *caguerri*, *xerri* (que també és un cognom: Xerri), *ferri* (que també és un cognom: Ferri), *parterri* (deformada popularment a Alcoi en 'panterri'), *picaterri* (a Otos, incidència del joc de l'escampilla –joc que en altres llocs li donen el nom de *pic i pala*, *pic picolí* o *boli-boli*– que es produeix quan, intentant fer una jugada, el jugador pica en terra amb el mànec alhora que pica l'escampilla).

Reproduisc a continuació un fragment d'un article sobre el joc de l'escampilla escrit pel novel·lista otosí Joan Olivares Alfonso l'any 1996.

Picaterri: quan, en l'intent de colpejar l'escampilla per l'aire, el jugador llançador toque amb el mànec en terra, incorrerà en la falta anomenada *pica-terri*. Per a resoldre el picaterri, un jugador de l'equip receptor dirà picaterri

davant del picador que és darrere o picaterri darrere del picador que és davant a gust seu. En el primer cas el jugador llançador s'haurà de col·locar dins del fendri, mirant cap a l'interior del camp i amb el cap ben alt; el mànec es col·locarà a la part de darrere del fendri i l'escampilla sobre el cap del jugador llançador. Tota aquesta operació la dirigirà un jugador de l'equip receptor que, quan crega que està tot ajustat, li pegarà un carxotet al front del jugador llançador amb la intenció de fer-li caure l'escampilla del cap per la part del tos i que colpege el mànec. Si ho aconsegueix, haurà eliminat el jugador llançador, i, si no, aquest continuarà jugant a partir del *per-matar*. En el segon cas es procedirà de la mateixa manera, però el mànec es posarà a la part de davant del fendri i el carxotet es farà al bescoll perquè l'escampilla caiga per la part de la cara i colpege el mànec.

El DIEC2 no recull ni *petiquerri* ni *petiterri*.

El DNV de l'AVL no recull ni *petiquerri* ni *petiterri*.

15 relaix

Relació o narració de fets reals o imaginaris.

En l'acte primer de l'obra teatral *Els reis vingueren a peu*, de Joan Valls Jordà, el personatge anomenat Blai diu: «Relaixos que sempre agraden als xics.»

En la narració curta «La masera del Romà», de l'escriptor alcoià Jordi Valor i Serra, trobem:

El primer any de casats tingueren un fill; el segon, una filleta, el tercer, un altre xicot i així fins a set o huit. El meu avi Rafel fou el quart dels rebrots d'aquesta nissaga i jo sé totes estes coses i moltes més pels relaixos tan entusiastes com afectuosos d'ell per sa mare.

Martí Domínguez Barberà, natural d'Algemesí (la Ribera Alta), en la seua novel·la *Els horts* escriu:

Joan Feliu no deia res quan ella esgotà el relaix; li apuntava, però, en el rostre un somrís prim i esmolat, barreja d'ironia i divertició, amb unes gotes de tendresa. També Begonya callava, mal que contenint el desig de preguntar-li el pensament que s'amagava darrere d'aquell mig-riure enigmàtic. Ell trencà per fi el silenci.

Els fragments següents pertanyen a la novel·la *Quina lenta agonia la dels ametlers perduts*, de Toni Cucarella:

Dúlia referia sovint aquest relaix, i en acabant ella mateixa se'l reia descompassada, exagerant la rialla.

A Gaspar i els seus parroquians els agradava sentir-li contar acudits, relaixos i successos extraordinaris, com els de la cova de les Donzelles, que segons la dèria de Simó el govern republicà de Negrín havia ordenat que la dinamitaren perquè allí desapareixien molts jóvens incauts.

En el *Diccionari general* de Francesc Ferrer Pastor (València, 1985) trobem, per primera vegada, aquesta accepció del vocable. Diu: «Relat. [*relato*] // Murmuració, contalla insubstantial [*chisme*]».

El DIEC2 no recull la paraula *relaix*.

El DNV de l'AVL no recull aquesta accepció de la paraula *relaix*.

- ▶ [Pàgina de Joan Valls i Jordà a l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana](#)
- ▶ [Associació Cultural Amics de Joan Valls i Jordà](#)
- ▶ [Pàgina de Joan Valls a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes](#)

- ▶ Algunes obres de Joan Valls Jordà esmentades en aquest monogràfic